

Semantics of "Jorm" (جُرم) in the Holy Quran with a component analysis approach

Hadis Riahy¹ | Farideh Amini² | Bibi sadat Razybahabady³

1. PHD student, Department of Quranic Science and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: hadisriahy83@gmail.com
2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Quranic Science and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: famine@alzahra.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Quranic Science and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: b.razi@alzahra.ac.ir

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 29 March, 2024 Received in revised form 18 July, 2024 Accepted 1 August, 2024 Published online 21 March, 2025 Keywords: Holy Quran, historical etymology, Jorm, structural semantics	The semantic field of the Holy Quran includes numerous concepts among which we can mention Jorm "جُرم". To express any concept in the Holy Quran, one must pay attention to its accompanying concepts and the meaning of that word in historical linguistics. The method of the present article is component analysis. Components are obtained through structural semantics and historical etymology. Information obtained from the method of historical semantics shows that, in Semitic languages, this word means swamp, stinking water, and cattle grazing. In all of these concepts, the idea of separation and detachment can be observed. Examining the concept of companionship also reveals the components of separation from the truth, connection in falsehood, departure from divine limits, and opposition in the nature of the "Jorm". Half of the verses address the severe worldly and otherworldly consequences of sins, which, in terms of the number of verses and the diversity of their combinations, are unparalleled. None of the concepts in the realm of divine forgiveness, such as pardon, expiation, absolution, and transformation, are found in this context. The separation and disconnection from the truth and the connection to falsehood is the most important semantic component of "Jorm", which can be traced back to the origin of this term.
Cite this article: Riahy, H., Amini, F., & Razi Bahabadi, B. (2025). Semantics of "Jorm" (جُرم) in the Holy Quran with a component analysis approach. <i>Journal of Ketab-e Qayyem</i>, 15(1), 85-105. http://doi.org/10.30512/kq.2024.20948.3793	
 © The author(s). Publisher: Meybod University. DOI: http://doi.org/10.30512/kq.2024.20948.3793	

Extended Abstract

Introduction

The study of the semantic area of sins in the Holy Quran shows a variety of concepts each of which should be studied in its own context and with its semantic core in ancient languages. "Jorm", or crime is one of the concepts of the wide semantic field of sins in the Holy Quran, which is linked to various concepts. In addition, this root word appears with a frequency of 66 times in the Holy Quran. It is necessary to understand the concepts of guilt because of the consequences of committing sins. "Jorm" is one of the high-frequency words in the semantic domain of sins. Semantics encompasses the broad field of meanings. Component analysis in this study, as used by semanticists, serves to examine the concept of "Jorm" in the Holy Quran.

Methodology

The present article, deals with the semantic components of "Jorm" in two parts. In the first part, by studying the history of this concept in the main Semitic languages, we attempt to obtain its central meaning. In the second stage, by examining the concepts associated with "Jorm" in the Holy Quran, we reveal the semantic layers of this concept. The amount of evidence makes the components stand out in the semantic network of "Jorm". Using these two methods together will reduce subjective perceptions and increase the quality of understanding meaning. In other words, after examining the cognate concepts and revealing the semantic components of "Jorm", etymological information can be another evidence of the correctness of the components.

Findings

In the first part of the research, by examining the history of the word "Jorm" in Semitic languages, one can see certain concepts. In Akkadian, there is the concepts of swamp and foul water; in Hebrew, the concept of trampling cattle; in Ge'ez, a brick mold and a war spear; and in the Sabaean language, the concepts of animal watering holes and the darkness of the night. In the second part, by examining the concepts of association, the semantic components of "Jorm" emerge. The element of separation and turning away from the truth is obtained by combining the words "sheghagh" "tatavalo" "kareha" and "sabil". The prophets' dealings with criminals are another evidence of this component. Connection in falsehood also results from the combination of the concepts of "ghom" and "akaber". Deviation from moderation, extremism, and excess are other semantic components of crime. The combination of the concepts of "taadi", "ghesh", and "adle" makes this component apparent. The association of "zalla" is also another evidence of this component. Disobedience to the law becomes apparent from the conflict between the "Muslim" and the "Jorm". The semantic context of "Jorm" expresses the characteristics of criminals, the most important of which is arrogance and self-importance. Failure to understand the truth and its denial are other characteristics of criminals. To explain the reason for their going to the hell, criminals mention three behavioral habits: not performing prayers, not giving charity, and engaging in falsehood. The most severe punishments in the Holy Quran belong to the semantic domain of "Jorm". Nearly half of the verses in the semantic context of the crime describe various types of worldly and hereafter punishments, and there is no mention of divine forgiveness. All kinds of worldly punishments,

such as the crushing wind, the cry of the heavens, locusts, etc., are the consequences of committing crimes. The types of afterlife punishments, both spiritual and physical, are also expressed in the semantic context of crime.

Conclusion

A review of the opinions of linguists showed that the word "Jorm" comes from "Jaram" meaning to cut or pick fruit. Therefore, the main meaning of "Jorm" is to be cut off and separated. A guilty person is called this because he is cut off from mercy or from doing good deeds. Etymological information also shows the meanings of swamp, stinking water, and clay mold in the historical background of this word. The concept of opening and cutting off, according to linguists, is seen in some of the meanings of the words mentioned. Water becomes stinky due to separation and disconnection from the spring or sea. The concept of separation is also seen in the trampling of livestock. Examining the concepts of companionship reveals four components, including separation and turning away from the truth, attachment to falsehood, departure from moderation, and failure to obey the truth. Some verses describe the characteristics of criminals. The spirit of arrogance and self-importance, denial of the truth, failure to pray, abandonment of charity, and getting busy with falsehood are mentioned as the characteristics of criminals. Thirty-three verses, meaning half of the verses on "Jorm", describe its consequences. There are various worldly punishments such as heavenly shouts, crushing winds, hailstones, destruction, humiliation, and abasement. The punishments of the hereafter can also be divided into two parts: physical and spiritual. The frequency of verses and the diversity of concepts in expressing the punishments of "Jorm" are not seen in other concepts in the field of sins. There is no coexistence of concepts from the field of forgiveness in the semantic context of "Jorm".

معناشناسی «جرم» در قرآن کریم با رویکرد تحلیل مؤلفه‌ای

حدیث ریاحی^۱ | فریده امینی^۲ | بی بی سادات رضی بهابادی^۳

۱. دانش‌آموخته دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه الزهراء(س)، تهران، ایران. رایانامه: hadisriahy83@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه الزهراء(س)، تهران، ایران. رایانامه: famine@alzahra.ac.ir
۳. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه الزهراء(س)، تهران، ایران. رایانامه: b.razi@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: حوزه معنایی گناه در قرآن کریم از جمله حوزه‌هایی است که واژگان متعددی را در بر گرفته است و از جمله این واژگان، می‌توان به «جرم» اشاره کرد. برای تبیین هر مفهوم در نظام معنایی قرآن کریم، علاوه بر تمرکز بر باهم‌آیندهای آن، التفات به معنای واژه در زبان‌های سامی از اهمیت خاصی برخوردار است که در این راستا، ریشه‌شناسی تاریخی خودنمایی خواهد کرد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۰	روش پژوهش: راهبرد روش‌شناختی مقاله حاضر، بهره‌گیری از رویکرد تحلیل مؤلفه‌ای از طریق مؤلفه‌های به‌دست آمده از طریق زبان‌های سامی و روابط هم‌نشین مفهوم «جرم» در قرآن کریم است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۲۸	یافته‌ها: دریافت‌های ریشه‌شناسی حاکی از کاربرست نیای این واژه در مفاهیم باتلاق، آب متعفن و رمش احشام است که مؤلفه انفصال و جدایی را به ذهن متبادر می‌کند. بررسی باهم‌آیی‌ها نیز، از وجود مؤلفه‌های انفصال از حق، پیوند در باطل، خروج از حدود الهی و مخالفت در چپستی جرم، سخن رانده است. نیمی از آیات، به تبیین پیامدهای سنگین دنیوی و اخروی جرم پرداخته است که از نظر بسامد آیات و تنوع باهم‌آیی‌ها، در مفاهیم حوزه گناه، مانند ندارد. هیچ‌یک از مفاهیم حوزه بخشش الهی نظیر غفران، تکفیر، عفو و تبدیل در این حوزه قابل ردیابی نیست.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۱	نتیجه‌گیری: انفصال و جدایی از حق و پیوند در باطل، مهم‌ترین مؤلفه در شبکه معنایی جرم است که در نیای این واژه قابل ردیابی است.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	

کلیدواژه‌ها:

قرآن کریم، ریشه‌شناسی تاریخی، جرم، معناشناسی ساختاری.

استناد: ریاحی، حدیث؛ امینی، فریده و رضی بهابادی، بی بی سادات. (۱۴۰۴). معناشناسی «جرم» در قرآن کریم با رویکرد تحلیل مؤلفه‌ای. کتاب قیّم، ۱۵ (۱)، پیاپی: ۳۲، ۸۵-۱۰۵.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2024.20948.3793>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

گناه از مفاهیم کلیدی و پربسامد در کتب آسمانی است. در عهدین، مفاهیم قریب نه واژه متفاوت، مفهوم گناه را تداعی می‌کند (Lipinski, 2007, v.18, p.621). در قرآن کریم، ده واژه در حوزه معنایی گناه به کار رفته است. در این حوزه معنایی گسترده، مفاهیم متعدد به یکدیگر پیوند خورده است. این تنوع ناپیست نادیده انگاشته شود؛ بلکه باید هر واژه در بافت و زمینه خود و با التفات به معنای محوری آن در زبان‌های باستانی بررسی شود. «جرم» یکی از واژگان پرکاربرد این بافت معنایی است که مشتقات آن در قرآن کریم، با بسامد ۶۶ بار به اشکال مختلف صرفی مصدر، فعل و اسم فاعل قابل ردیابی است. اسم فاعل «مُجرم» بیشترین بسامد را با تعداد ۵۲ مورد به خود اختصاص می‌دهد (عبد الباقی، ۱۴۰۷، ص ۲۷۸). این ریشه در پنج آیه در غیر از حوزه گناه، به شکل «لا جَرَمَ» دیده می‌شود (هود: ۲۲/۱۱؛ نحل: ۲۳/۱۶، ۶۲، ۱۰۹؛ غافر: ۴۳/۴۰) که اصل آن را به معنای لابد و لا محاله یادکرده‌اند که به سبب کثرت استعمال به معنای حَقّاً (قسم) به کار می‌رود (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۷، ص ۳۳۳). شناخت این واژه پربسامد، میان مفاهیم پرکاربرد در قرآن کریم، به سبب پیامدهای مترتب بر آن ضروری می‌نماید.

معناشناسی با استفاده از ابزارهای زبان‌شناسی می‌تواند صورت‌بندی دقیق‌تری از معنای یک واژه بیان کند. معناشناسان می‌کوشند برای تدقیق معنای واژه‌ها، مفهوم آنها را به مؤلفه‌هایی تجزیه کنند. معنای هر واژه از مؤلفه‌هایی ترکیب یافته است که می‌توان آنها را از طریق تحلیل مؤلفه‌ای بازشناخت (صفوی، ۱۳۷۴، ص ۲۷۷). منظور از تحلیل مؤلفه‌ای، تحلیل مفهوم یک واژه بر حسب اجزاء تشکیل دهنده آن است که روابط هم‌نشینی واژه‌ها ابزاری مناسب برای آن است (لاینز، ۱۳۹۱، ص ۱۵۹).

مطالعه کنونی را می‌توان کوششی برای تدقیق معنای جرم در صورت‌بندی مفهوم گناه در قرآن کریم برشمرد. پژوهش حاضر با تحلیل واژگان هم‌نشین و بررسی معنای ریشه آن در زبان‌های باستانی، مؤلفه‌های معنای بنیادین این واژه را در قرآن کریم دنبال می‌کند تا از این طریق، به درک صحیحی از مؤلفه‌های معنایی آن دست یابد. هدف آن است که دریابیم: اولاً: دریافت‌های ریشه‌شناسی چه مفهومی برای نیای جرم آشکار می‌کند و آیا این مفهوم در فرهنگ قرآنی قابل ردیابی است؟ ثانیاً: آیا در معنای جرم، با مطالعه در زمانی، می‌توان بسط و تضییق معنایی را مشاهده نمود و ثالثاً: چه مؤلفه‌های معنایی جرم در قرآن کریم با بهره‌گیری از مفاهیم هم‌نشین، خودنمایی می‌کند و افتراقات کلی آن با دیگر مفاهیم هم‌حوزه چگونه خواهد بود. ره‌آورد چنین کوششی، ترسیم صورت‌بندی گناه بر اساس مفهوم جرم در قرآن کریم است.

۲. پیشینه

از دریچه کاربرست منابع دینی-اسلامی، پیرامون موضوع این پژوهش افزون بر نگاه مفسران با مشرب‌های مختلف فکری، می‌توان از مقالات ذیل نام برد.

الهام فیض‌آبادی در مقاله «پیشگیری از جرم در نهج البلاغه» که در مجله مطالعات اسلامی به چاپ رسیده، از وجوه افتراق آموزه‌های پیشگیرانه ارتکاب جرم در نهج البلاغه با راه‌کارهای متداول سخن رانده است. عزیزالله احمدی نیز، در مقاله «نقش محیط در افزایش جرم از منظر آموزه‌های اسلامی»، به تبیین علل وقوع جرم در منابع اسلامی، اشاره کرده و مهم‌ترین آن را عامل محیط برمی‌شمرد.

از دیگر مطالعات هم‌سو با پژوهش حاضر، پایان‌نامه‌ای با عنوان «معناشناسی واژه جرم» است که به کوشش زهرا حسین هاشمی و راهنمایی محمدرضا نورمحمدی در حوزه فاطمة الزهراء (س) به رشته تحریر در آمده است. نویسنده پژوهش مزبور، با بیان نظرات برخی از لغویون ذیل ماده جرم، به تبیین آیات، با تشریح آراء مفسران پرداخته است.

افزون بر موارد مذکور، کتاب «پیشگیری از جرم» به قلم جعفر رشادتی که رساله دکتری نگارنده بوده است، با هدف بررسی راه‌های پیشگیری از جرم از منظر قرآن کریم نگارش شده است. بخش نخست کتاب، به بررسی حقوق کیفری و بخش دوم، به راه‌های مقابله از بزهکاری در قرآن کریم می‌پردازد. هم‌سو با این اثر، می‌توان از کتاب «پیشگیری از جرم از دیدگاه جرم‌شناسی» نوشته کیوان مرادی‌زاده یاد نمود. مؤلف در بخشی از این اثر، نشان می‌دهد که تعالیم دین اسلام و رهنمودهای پیامبران می‌تواند مانع از ارتکاب جرم و حفظ امنیت جامعه شود.

زهرا سپهری در مقاله «پیشگیری از جرم از منظر قرآن و روایات» که در همایش ملی سلامت از دیدگاه قرآن کریم ارائه کرده است، به شیوه‌های تفکیک‌ناپذیر پیشگیری کامل از جرم اشاره می‌کند. وی در گام نخست به تعلیم آموزه‌های اخلاقی اشاره می‌کند و سپس، معجزات معجر را به جهت عبرت‌آموزی از راه‌کارهای پیشگیری از جرم برمی‌شمرد. وی با توجه به روایات، به صبوری در امر به معروف و نهی از منکر نیز تأکید می‌ورزد.

در مقاله دیگری با عنوان «تحلیل روان‌شناختی جرائم از منظر قرآن کریم»، به تفحص در انگیزه‌های ذهنی نیل انسان به جرم پرداخته شده است. مرتضی فتحی و روح الله اکرمی در این تحقیق، جهل، حسادت، قساوت قلب و هوای نفس را از عوامل درونی راندن انسان به ارتکاب جرم برمی‌شمرند.

پژوهش حاضر در نگاهی متفاوت، با تبارشناسی واژه جرم در زبان‌های سامی (سبئی، گعز، اکدی، عبری و آرامی) به بررسی نیای این واژه در جهت تدقیق هسته معنایی آن و ارزیابی آراء لغویون پرداخته است و آنگاه، با بررسی روابط هم‌نشینی اعم از مکملی، اشتدادی و تقابلی به برون‌آوری مؤلفه‌های معنایی آن مبادرت می‌نماید. بدین ترتیب، نوآوری پژوهش حاضر در جهت صورت‌بندی مفهوم جرم در قرآن کریم را می‌توان در دو گام تبیین نمود:

۱. بررسی مفهوم جرم در شاخه‌های اصلی زبان‌های سامی (سبئی، گعز، اکدی، عبری و آرامی) و در امتداد با آن، تفحص در آراء لغت‌شناسان زبان عربی.

۲. استخراج مؤلفه‌های معنایی با تعمق در روابط هم‌نشینی و محک آنها با داده‌های لغوی.

۳. چهارچوب نظری پژوهش

در قرآن کریم، ارائه مفاهیم نامحدود در قالب واژگانی محدود، سبب بروز ظرفیتی ویژه در مطالعات قرآنی شده که منجر به بهره‌گیری از روش‌های متنوع برای کشف مفاهیم و لایه‌های معنایی قرآن شده است. معناشناسی گستره قابل توجهی از مطالعات معنا را در بر می‌گیرد و تحلیل مؤلفه‌ای ابزاری است که معناشناسان در وام‌پژوهی از آن بهره می‌برند.

معناشناسان سعی داشته‌اند برای مطالعه دقیق‌تر معنی واژه‌ها، مفهوم آنها را به مشخصه‌هایی تجزیه کنند. هریک از این مشخصه‌ها، مؤلفه‌های معنایی خاصی را برای مفهوم یک صورت زبانی در نظر می‌گیرد. هریک از این مؤلفه‌های معنایی، یک نشان به حساب می‌آیند (صفوی، ۱۳۸۲، صص ۳۸، ۳۹). مؤلفه‌های معنایی یا شرایط لازم و کافی ویژگی‌هایی هستند که مفهوم واژه‌ها را تشکیل می‌دهند و وجوه اشتراک و افتراق مفاهیم را می‌نمایانند (کرمانی، ۱۳۹۵، ص ۱۸). برای رسیدن به مؤلفه‌های معنایی یک واژه، بررسی آن در بافت زبانی آن ضروری می‌نماید که در این میان، معناشناسی ساختاری می‌تواند اسباب این هدف را فراهم نماید.

در معناشناسی ساختاری، مطالعه هم‌زمانی محقق می‌شود. به این معنا که بین هر یک از نشانه‌ها و واحدهای زبانی یک شبکه پیچیده و درهم تنیده از روابط هم‌نشینی قابل تشخیص است (فرامرز قراملکی، فقهی‌زاده و قاسم احمد، ۱۳۹۶، ص ۷۸). روابط هم‌نشینی یکی از نشانه‌های زبانی است که مربوط به ترکیب کلمات در جمله یا کلام است و به کلماتی که در جوار یک کلمه قرار گرفته‌اند، کلمات هم‌نشین آن گفته می‌شود. معناشناسی از وجود سه نوع رابطه مکملی، اشتدادی و تقابلی میان دو واژه بحث می‌کند. مراد از روابط مکملی، نوعی از روابط معنایی است که بر پایه ساختار نحوی بین دو واژه برقرار می‌گردد. رابطه اشتدادی، رابطه دو مفهومی است که مؤلفه‌های معنایی مشترک دارند و در مقام تقویت و معاضدت یکدیگرند. تقابل معنایی نیز، رابطه دو مفهومی است که مؤلفه معنایی مشترک دارند؛ ولی یکدیگر را نقض و در مقام تضعیف و نفی هم هستند. به عبارتی، در عین اتحاد در کلیت معنا، از دیگر جهات با یکدیگر افتراق دارند (پالمر، ۱۹۷۶، ص ۱۸۲).

در کنار معناشناسی ساختاری، بررسی معنای محوری یک واژه با مطالعه تاریخی آن در زبان‌های سامی می‌تواند مؤیدی بر صحت مؤلفه معنایی یک واژه باشد و مانع انحراف در برداشت‌های سلیقه‌ای شود.

به طور معمول کاربرد مطالعات مقارنه‌ای در واژگان قرآن کریم، طبقه‌بندی بر اساس خانواده زبان‌های آفروآسیایی است (محبوب، ۲۰۱۳، صص ۸۰ و ۱۳۶؛ زیدی، ۱۹۷۸، ص ۶۶) که گاهی بر منطقه جغرافیایی منطبق شده است. به عنوان نمونه، زبان‌های سامی، زبان‌هایی هستند که در منطقه بین النهرین از ۲۵۰۰ سال پیش بدان تکلم می‌شده است (حجازی، ۱۳۷۹، ص ۱۶۶) و زبان‌های عبری، سریانی، اکدی، نبطی و عربی بتدریج از زبان سامی منشعب شده است (نادری، ۱۴۲۵، ص ۱۱۲؛ بابتی، ۱۹۸۹، ص ۵۰). برای مطالعه تاریخی الفاظ قرآنی در زبان سامی، مقایسه چهار شاخه و زیرشاخه با زبان عربی لازم به نظر می‌آید. برای هر کدام از این چهار شاخه، یک زبان محوری در نظر گرفته می‌شود که عبارتند از: اکدی، عبری، یمنی و حبشی و نیز در زبان آرامی، زبان سریانی بررسی می‌شود. تعمق در مفهوم یک واژه در زبان‌های سامی از ابزارهای مطالعه تاریخی است (نک: پاکتچی، ۱۳۹۱، سراسر اثر). ذکر این نکته ضروری می‌نماید که هدف از مقارنه بین واژگان عربی با زبان‌های سامی در تفسیر قرآن کریم، رسیدن به معنای محوری است که بتواند جامع معانی اصیل در زبان عربی باشد (قدوری عبد، ۲۰۰۷، ص ۲۶؛ رجب وزیر، ۲۰۱۸، ص ۹) و راه‌گشای مطالعات تفسیری شود. شایان ذکر است که راهبرد روش‌شناختی پژوهش حاضر، بهره‌گیری از معناشناسی ساختاری و ریشه‌شناسی تاریخی، در پژوهش‌های متعدد قرآنی قابل ردیابی است (گلدانی و ناصح، ۱۴۰۱؛ دست‌رنج، ابراهیمی و احمدی، ۱۴۰۳، ریاحی، بهابادی و امینی، ۱۴۰۲؛ اخوان طبسی، نیل‌ساز و غروی نائینی، ۱۴۰۳).

۴. روش‌شناسی پژوهش

مقاله حاضر در دو بخش به صورت‌بندی مؤلفه‌های معنایی جرم می‌پردازد. در گام نخست، با مطالعه تاریخی آن در زبان‌های سامی اعم از سبئی، گعز، اکدی، عبری، آرامی و عربی به تدقیق معنای محوری آن می‌پردازد. در گام دوم با بررسی روابط هم‌نشینی (مکملی، اشتدادی و تقابلی) در بافت زبانی جرم در قرآن کریم، مؤلفه‌های معنایی این ریشه خودنمایی می‌کند. این مؤلفه‌های معنایی از ردیابی چندین شاهد در مفاهیم هم‌نشین حاصل می‌شود.

بهره‌گیری توأمان از این دو روش در کنار یکدیگر، سبب کاهش برداشت‌های سلیقه‌ای در تحلیل مؤلفه‌های معنایی و افزایش کیفیت آن خواهد شد. به بیان دیگر، پس از بررسی مفاهیم هم‌نشین و خودنمایی مؤلفه‌های معنایی، داده‌های ریشه‌شناسی و مفاهیم

ردیابی شده در ریشه جرم در زبان‌های سامی می‌تواند مؤیدی بر صحت مؤلفه‌های معنایی دریافتی از بررسی روابط هم‌نشینی آن در قرآن کریم باشد.

۵. بررسی مؤلفه‌های معنایی «جرم»

در این بخش به منظور یافتن مؤلفه‌های معنایی جرم، در گام نخست، به مطالعه تاریخی آن در زبان‌های سامی و در امتداد آنها، بررسی در زبان عبری نیز ضروری است و در گام بعدی، با کاربرست معناشناسی ساختاری در یک مطالعه درون‌زبانی، مؤلفه‌های معنایی این ریشه در قرآن کریم خودنمایی می‌کند.

۵-۱. تبارشناسی ریشه جرم

به جهت مطالعه تاریخی و در زمانی مفهوم جرم، در آغاز به بررسی آن در شاخه‌های اصلی زبان‌های سامی اعم از سبئی، گعز، اکدی، عبری و آرامی پرداخته می‌شود و سپس، به سبب آنکه زبان عربی در کنار زبان‌هایی مانند عبری، آرامی، اکدی و فنیقی یکی از شاخه‌های زبان‌های سامی به شمار می‌آید، بررسی آراء لغویون زبان عربی نیز ضروری می‌نماید.

۵-۱-۱. معنای ریشه در دوران باستان

زبان هریک از اقوام آسیایی، پس از هجرت از موطن اولیه، در طول تاریخ دست‌خوش تغییراتی گردید. برخی واژگان دچار توسعه یا تضییق معنایی شدند، واژگانی فراموش شدند و واژگان جدیدی در بستر جغرافیایی، فرهنگی و زمانی جدید شکل گرفتند. این تغییرات زبانی با تغییرات صرفی، نحوی و آوایی همراه بودند تا آنجا که زبان هر یک از اقوام همچون زبانی مستقل شکل گرفت. با این حال، همچنان اشتراکاتی میان این زبان‌ها به وضوح دیده می‌شود که نتیجه تاریخ مشترکشان در اعصاری کهن‌تر است (آذرنوش، ۱۳۸۳، ص ۱۸۲). بررسی این اشتراکات به جهت دریافت معنای محوری یک واژه و اعتبارسنجی مؤلفه‌های معنایی آن در کتب لغت ضروری است.

یکی از زبان‌های اصلی منطقه شمالی حاشیه‌ای شبه جزیره عربستان، زبان اکدی است. امروزه اکد به تعدادی از گویش‌های کهن منطقه شمالی حاشیه‌ای گفته می‌شود. در معتبرترین فرهنگ‌های اکدی، واژه‌ای در مقوله صرفی اسم و با شکل آوایی Jaroo (جارو) به معنای باتلاق دیده می‌شود (Black, 2000, p. 503-504). کاربرست واژه دیگری به شکل آوایی Jamore (جَمور) به معنای آب متعفن و گندیده در این زبان مشهود است (Black, 2000, p. 505-506).

از میان زبان‌های مهم شمالی مرکزی، زبان عبری شناخته‌ترین و نزدیک‌ترین زبان به زبان کنعانی است که از اواخر سده ۱۲ قبل از میلاد تا سده دوم یا یکم پیش از میلاد گفت‌وگو می‌شده است. در فرهنگ‌های معتبر عبری موجود، واژه‌های نزدیک به ریشه جُرم دیده می‌شود. در مقوله صرفی فعل واژه‌ای با شکل آوایی Jorrom (جُروم) به معنای رمش احشام و گریختن گله و رمه قابل ردیابی است (Gesenius, 1939, p. 518). پس از بررسی معتبرترین فرهنگ‌های موجود آرامی کهن، زبان عمده شرق مدیترانه، واژه‌ای که بتوان آن را نیای ریشه جرم دانست و از نظر آوایی به آن نزدیک باشد، یافت نشد.

زبان عربی جنوبی کهن، به مجموعه‌ای از زبان‌ها و گویش‌های به هم پیوسته گفته می‌شود که به طور عمده از حدود قرن هشتم پیش از میلاد تا قرن ششم میلادی، در جنوب شبه جزیره عرب رواج داشته است.

در معتبرترین فرهنگ‌های سبئی موجود که از گویش‌های اصلی عربی جنوبی کهن است، واژه‌ای در مقوله صرفی اسم با شکل آوایی Jamene (جَمَنِ) وجود دارد که به معنای آبشخور حیوانات است. در همین زبان، واژه دیگری با شکل آوایی Jerni به معنای تاریکی شب دیده می‌شود (Beeston, 1982, p. 414).

در زبان حبشی از منطقه جنوبی حاشیه‌ای که زبان مردم اتیوپی و اریتره کنونی در شاخ آفریقا و بسیار نزدیک به زبان‌های عربی است، می‌توان زیر شاخه زبان گعز را نام برد. در معتبرترین فرهنگ‌های زبان گعز موجود، واژه‌هایی در مقوله صرفی اسم دیده می‌شود که عبارتند از: Jero به معنای قالب خشت و jemo به معنای نیزه جنگی کوچک (Leslau, 1991, p. 190). اشتراک بن ثنائی، فارغ از اضافه شدن آوندهای مختلف و تغییر در نواخت‌ها، می‌تواند شاهدی بر امکان اشتراک در نیای واژگان باشد که البته، نیاز به واری‌سازی ضروری می‌نماید (ابوالقاسمی، ۱۳۹۸، ص ۷۸؛ پاکتچی و شیرزاد، ۱۳۹۸، ص ۲۹؛ پاکتچی، ۱۳۹۵، ص ۴۵). بنابراین، وجود دو آوای «ج» و «ر» در کاربست دو واژه Jero در زبان گعز و «جُرم» در زبان عربی امکان اشتراک در نیای آنها را به ذهن متبادر می‌کند و قرابت مفاهیم آن دو در معنای برش و قطع، امکان این اشتراک را تقویت می‌نماید.

واژه‌های یادشده در زبان‌های سامی، جملگی حداقل در دو آوا با جُرم مشترک هستند که می‌تواند امکان هم‌سویی در نیای مشترک را به ذهن متبادر کند. مؤیدی در این هم‌سویی، ردیابی مفهوم اصلی جرم (قطع شدن) در زبان‌های اکدی و عبری است. آب متعفن به سبب جداشدن و قطع پیوستگی با چشمه یا دریا متعفن می‌شود. در مفهوم باتلاق نیز، همین معنا وارد است. در مفهوم رمش احشام نیز، مفهوم انفصال و جداشدن کاملاً مشهود است. ازاین‌رو، می‌توان به وجود مفهوم جدایی و انفصال در نیای واژه جُرم اشاره نمود.

زبان سامی	شکل آوایی	ساختار صرفی	معنا
اکدی	Jaroo	اسم	باتلاق
	Jamore	اسم	آب متعفن
عبری	Jorrom	فعل	رمش احشام
گعز	Jero	اسم	قالب خشت
	jemo	اسم	نیزه جنگی
سبئی	Jamene	اسم	آبشخور حیوانات
	Jerni	اسم	تاریکی شب

۵-۱-۲. معنای ریشه در زبان عربی

از دیگر شاخه‌های زبان‌های سامی، می‌توان از زبان عربی یاد نمود که در ادامه، با نگاهی به نظرات لغویون در زبان عربی، افزون بر درک مفهوم جرم، وجود یا عدم وجود تعدد معنا در یک زمان و سیر تطور معنایی در طول زمان، تضییق و بسط معنایی بررسی می‌شود. فراهیدی و ابن درید، از لغت‌شناسان متقدم، به جهت تبیین ماده جُرم، نخست به معنای جرم اشاره و آن را به معنای جسد دانسته و جُرم را به معنای دَنَب (گناه) یاد می‌کند (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۶، ص ۱۱۸؛ ابن درید، ۱۹۷۵، ج ۱، ص ۱۱۹). برخی از

لغت‌شناسان به مانند ازهری، اصل این واژه را از جرم به معنای قطع دانسته‌اند و معتقدند که گناه‌کار از آن جهت مجرم است که عمل صالح را قطع می‌کند (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۰، ص ۳۳۱). به نظر ابن‌فارس نیز، جرم به معنای قطع کردن است. به همین سبب است که به اجسام، جرم نیز گفته می‌شود، زیرا اندازه و برشی دارند (ابن‌فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۴۴۶).

لغویون متأخر نیز به مفهوم قطع در ماده «جرم» اشاره و ذنب را در معنای جرم یاد کرده‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۹۱؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۲، ص ۹۰؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۲۵؛ مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۷۷). راغب اصفهانی، اصل جرم را کندن و چیدن میوه از درخت و جرم را در معنی مجرم (جرم و ماده) بر می‌شمرد. او کاربری جرم در معنای گناه را از باب استعاره می‌داند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۹۱). قرشی نیز گناه را به آن سبب جرم یاد می‌کند که شخص را از سعادت و رحمت خدا قطع می‌کند و گناه‌کار، مجرم است؛ به سبب آنکه در اثر گناه، خود را از رحمت و سعادت و راه صحیح انسانیت جدا می‌کند (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۲۷).

با توجه به آنچه رفت، تضییق یا بسط معنایی در آراء لغویون ردیابی نمی‌شود. یگانه مفهوم در ریشه «جرم»، قطع کردن و انفصال است. واژه‌های جرم و مجرم نیز، از این مفهوم برآمده است. جسد که اندازه و برش دارد، جرم گفته می‌شود. مجرم به سبب قطع کردن عمل صالح یا انفصال از رحمت و سعادت، به این نام خوانده می‌شود.

۵-۲. مطالعه مفهوم جرم بر اساس روابط هم‌نشین در قرآن کریم

در این بخش با مطالعه درون‌زبانی، به بررسی مفاهیم هم‌نشین، اعم از مکملی، اشتدادی و تقابلی، جهت تبیین مؤلفه‌های معنایی جرم در قرآن کریم پرداخته می‌شود. بررسی کاربردهای قرآنی جرم، از یک سو مؤلفه‌هایی را در چستی آن آشکار می‌سازد و از سوی دیگر، به ممیزهای مجرمان و پیامدهای سنگین دنیوی و اخروی آن می‌پردازد. در ادامه، به تشریح آن پرداخته می‌شود.

۵-۲-۱. چستی جرم

بررسی باهم‌آیی‌های جرم، چهار مؤلفه را در چستی آن آشکار می‌کند که عبارتند از: «رویگردانی از حق»، «پیوند در باطل»، «خروج از اعتدال» و «عدم فرمانبرداری».

۵-۲-۱-۱. انفصال و رویگردانی از حق

باهم‌آیی واژه «شقاق» با جرم، شاهدی بر مؤلفه انفصال و رویگردانی از حق است. لغویون، ریشه (ش/ق/ق) را به معنای شکافتگی بین دو چیز و شقاق را به معنای مخالفت و ناهمگونی دانسته است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۳۴۰؛ مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۶، ص ۱۱۳). در آیه ﴿وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ﴾ (هود: ۸۹/۱۱)، شقاق در رابطه مکملی با «جرم» بیان شده است. با توجه به مضمون آیه، شقاق (شکاف و مخالفت) با پیامبران، مقدمه ارتکاب جرم در انسان می‌شود. به بیان دیگر، مخالفت و ضدیت با پیامبران در شبکه معنایی جرم قابل ردیابی است و به سبب آنکه پیامبران مصداق کامل حق هستند، مؤلفه انفصال از حق در شبکه معنایی جرم دیده می‌شود.

در باهم‌آیی فعل «تَوَلَّوْا» از ریشه (و/ل/ی) نیز، می‌توان این مؤلفه را ردیابی کرد. راغب اصفهانی در معنای تولی چنین می‌گوید: «اگر تولی با حرف من متعدی شود، چه لفظی به‌کار رود یا در تقدیر باشد و حذف شده باشد، به معنی رو گرداندن است» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۴۹۲). در آیه ﴿وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى

فُوتَكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿۵۵﴾ (هود: ۵۵)، فعل «تَوَلَّوْا» در رابطه مکملی با «مُجْرِمِينَ» بیان شده است. مضمون آیه، از اعراض مجرمان از استغفار و توبه که شیوه مؤمنان است، سخن رانده است و نشان از جدایی و دوری آنان از حق و زندگی الهی است. باهم آیی فعل «کَرِهَ» نیز، به زمینه رویگردانی آنان اشاره دارد. این واژه در دو آیه، با رابطه مکملی با واژه «مُجْرِمُونَ» به کار رفته است (انفال: ۸/۸؛ یونس: ۸۲/۱۰). لغویون «کَرِهَ» را به معنای سختی و مشقتی که از خارج وجود انسان به او می‌رسد و با اکراه، آن را تحمل می‌کند، بر می‌شمردند (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۰، ص ۶۵؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۷۰۷؛ مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۹، ص ۳۶). در آیه ﴿لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ﴾ (انفال: ۸/۸)، سخن از وعده‌ای است که خداوند متعال در غلبه بر دشمنان به مؤمنان داده است و مجرمان این فتح را بر نمی‌تابند. کراهت آنان از این پیروزی، شهادی از جدایی آنان از مؤمنان است. این مفهوم در قرابت سیاق، در آیه ﴿وَيُحَقِّقُ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ﴾ (یونس: ۸۲/۱۰) نیز تکرار می‌شود. بررسی سیاق آیه حاکی از مبارزه موسی(ع) با ساحران است که در دو جبهه گوناگون قرار دارند. مطابق این آیه، غلبه موسی(ع) بر ساحران، با کراهت مجرمان از این پیروزی همراه است که نشانی از جدایی مجرمان از مؤمنان است و مؤلفه انفصال از حق را به ذهن متبادر می‌کند.

هم‌نشینی سبیل با مجرمین و دقت در سیاق آیه، می‌تواند شهادی دیگر بر تشبث و جدایی مؤمنان از مجرمان باشد. مضمون آیه ﴿وَكَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ وَلِنَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ﴾ (انعام: ۵۵/۶) حاکی از این است که آیات خداوند به سبب آشکارشدن راه مجرمان به تفصیل بیان شده است. علامه طباطبایی مراد از روش مجرمان را آن طریقه‌ای می‌داند که در مقابل آیات ناطق به توحید و معارف حق‌ه‌ای که متعلق به توحید است، به کار می‌برند و آن طریقه، همانا انکار و عناد و اعراض از آیات و کفران نعمت است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۱۴۰). با توجه به نظر علامه، مضمون آیه از افتراق سبیل مجرمان با راه اهل ایمان حکایت می‌کند و انفصال آنان را از حق نشان می‌دهد.

مواجهه پیامبران با جرم، شهادی دیگر بر مؤلفه انفصال از حق است که در دیگر مفاهیم حوزه گناه، رصد نمی‌شود. باهم آیی «برائت» و «ظہیر» با مشتقات جرم، از مواجهه پیامبران در روایاتی با جرم و مجرم سخن رانده است. آیه ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ﴾ (هود: ۳۵/۱۱)، با موقعیت اعتراض، در بیان احوال قوم نوح و برائت آن جناب از جرم آنهاست.

کناره‌گرفتن از چیزی که مجاورت با آن ناپسند است در معنای برء بیان شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۲۱). مفهوم تباعد نیز در آراء لغویان قابل ردیابی است (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۵، ص ۱۹۳؛ مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۱، ص ۲۵۹). طبق آیه ﴿قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ﴾ (قصص: ۱۷/۲۸)، حضرت موسی(ع) به حق تعالی عرضه می‌کند که عهد و پیمانی است از سوی آن جناب که هیچ مجرمی را در جرمش یاری نکند. در این آیه «ظہیراً» در رابطه مکملی با جرم قرار دارد. «الظَّهْر» به معنای پشت است که عضوی از بدن است و «ظَاهَرُهُ» یعنی او را یاری کردم (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۵۳۵). این باهم آیی از عدم یاری و حمایت از مجرمان خبر می‌دهد. بیزاری پیامبران از جرم و محروم‌شدن مجرمان از یاری انبیاء، نشانی از انفصال آنان از حق و دوری آنان از جامعه ایمانی است.

باهم‌آیی واژه‌های «شقاق، تولی، کره و سبیل» و دقت در سیاق آیات، شاهی بر مؤلفه تشت و رویگردانی مجرمان از حق است. نوع مواجهه پیامبران با جرم نیز، شاهی دیگر بر این مؤلفه است. به علاوه، دریافت‌های ریشه‌شناسی که از وجود مفهوم انفصال و جدایی در هسته معنایی جرم حکایت دارد، مؤیدی بر صحت این مؤلفه است.

۵-۲-۱-۲. پیوند در باطل و ماهیت گروهی

در ۷ آیه از قرآن کریم، واژه قوم در رابطه مکملی با مجرمین قرار دارد (یونس: ۱۳/۱۰، ۷۵؛ اعراف: ۷/۱۳۳؛ جاثیه: ۳۱/۴۵؛ احقاف: ۲۵/۴۶؛ یوسف: ۱۱۰/۱۲؛ انعام: ۱۴۷/۶). باهم‌آیی پربسامد واژه «قوم» با ریشه جرم و هم‌نشینی «اکابر» در آیه ۱۲۳ سوره انعام، می‌تواند از پیوند مجرمان در باطل و ماهیت گروهی آنها حکایت کند که وجه مشترک آنان، پس از مؤلفه جدایی آنان از حق است و با نام «الْقَوْمُ الْمُجْرِمِينَ» مورد خطاب قرار می‌گیرند. این باهم‌آیی، با اسم فاعل، در دیگر مفاهیم حوزه گناه دیده نمی‌شود. بنابراین، اهمیت ویژه‌ای دارد. به عبارت دیگر، کاربرست عبارت‌هایی مانند «القوم الخاطئون» و «القوم المذنبون» در بافت معنایی گناه دیده نمی‌شود؛ اما کاربرست پربسامد این واژه با «مجرمین» از افتراق آن با دیگر واژگان هم‌حوزه سخن می‌گوید.

در کاربرست پربسامد «قوم» در قرآن کریم، صرفاً در دو آیه به تمییزهای مثبت اشاره و دیگر موارد بار منفی بر این واژه حمل می‌شود. در آیه ﴿قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَ يَخْزِيهِمْ وَ يُنْصِرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يُشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ﴾ (توبه: ۱۴/۹)، لفظ «قوم» با «مؤمنین» و مطابق آیه ﴿وَ مَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ مَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَ نَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ﴾ (مائدة: ۸۴/۵)، لفظ «قوم» با «صالحین» باهم‌آیند است. دیگر کاربردهای این واژه، جهت بیان ویژگی ناپسند مشترک در برخی از انسان‌هاست که عبارتند از: ﴿قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ﴾ (مائدة: ۵۸/۵)، ﴿قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾ (اعراف: ۶۵/۷)، ﴿قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ﴾ (اعراف: ۸۱/۷)، ﴿قَوْمٌ كَافِرِينَ﴾ (اعراف: ۹۳/۷)، ﴿قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ (اعراف: ۱۳۸/۷)، ﴿قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (توبه: ۶/۹)، ﴿قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾ (توبه: ۵۳/۹)، ﴿قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (یونس: ۱۰/۱۰۱)، ﴿قَوْمٌ مَسْحُورُونَ﴾ (حجر: ۱۵/۱۵)، ﴿قَوْمٌ عَادُونَ﴾ (شعراء: ۱۶۶/۲۶)، ﴿قَوْمٌ خَصِمُونَ﴾ (زخرف: ۵۸/۴۳) و... کاربرست پربسامد این واژگان در باهم‌آیی با قوم، حاکی از همراهی آن با صفات و افعال ناپسند است.

راغب اصفهانی قوم را به معنای به پاخاستن دانسته (راغب اصفهانی، ۱۲۱۴، ج ۹، ص ۳۷۹) و مصطفوی به تقابل آن با «قعود» اشاره کرده است (مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۷، ص ۳۹). نظر به این معنا و دقت در سیاق آیات، حاکی از این است که گروهی در اراده و عزم در ارتکاب اعمالی مشترک هستند و این وجه مشترک سبب پیوند آنان با یکدیگر و قرارگرفتن ایشان در یک گروه و صنف شده است. شایان ذکر است که باهم‌آیی واژه «قوم» با دیگر مفاهیم حوزه گناه دیده نمی‌شود و این نشانی از مؤلفه‌ای خاص در حوزه معنایی جرم در افتراق با دیگر مفاهیم حوزه گناه است (ریاحی، ۱۴۰۲، ص ۱۳۹).

افزون بر باهم‌آیی قوم، هم‌نشینی واژه «اکابر» نیز از وجود سلسله مراتب در طایفه مجرمان خبر می‌دهد که در گروه‌ها دیده می‌شود. در آیه ﴿وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَ مَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ﴾ (انعام: ۱۲۳/۶)، واژه «اکابر» در ترکیب اضافی با «مجرم» و در رابطه مکملی با آن قرار دارد. مضمون سخن خداوند در این آیه این است که ما در هر قریه‌ای از مجرمین، بزرگان‌شان را که آنها هم در ظلمات قرار دارند، واداشتم تا در آن قریه، در برابر دعوت دینی پیامبران و مؤمنان مکر و حيله کنند؛ درحالی‌که مکرشان سودی به حالشان ندارد؛ زیرا اینها گرفتار ظلمات هستند و خیر و شر خود را نمی‌شناسند و نمی‌فهمند که خسارت این مکرشان تنها عاید خودشان می‌شود (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۴۶۸). با توجه به مضمون آیه، از بین مجرمان، برخی در شدت ارتکاب جرم و دشمنی با پیامبر افزون‌تر هستند و از ابراز مکر جهت پیشبرد اهداف خود بهره می‌برند.

باهم آیی واژه قوم، از طایفه و فرقه بودن مجرمان حکایت می‌کند و نیز نشانی از پیوند آنان در باطل است. هم‌نشینی اکابر، حاکی از وجود سلسله مراتب در این نحله است که با مکر و فریب و نیرنگ، مردم را از راه صحیح منحرف ساختند. از میان مجرمان، افرادی که مقتدرتر هستند، بر باقی مسلط می‌شوند تا سبب پیوند علیه حق شوند. این هم‌نشینی نیز مؤیدی بر مؤلفه پیوند در باطل است.

۵-۲-۱-۳. خروج از حدود الهی

خروج از حدود الهی در دو گونه افراط و تفريط قابل تبیین است که سیاق آیات جرم، بر افراط تأکید می‌کند که در ادامه، به تبیین چگونگی برون‌آوری این مؤلفه پرداخته می‌شود. در آیه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (مائده: ۲/۵)، فعل «تَعْتَدُوا» در رابطه مکملی با جرم قرار دارد و مضمون آیه از جرمی سخن رانده که به سبب تعدی محقق شده است. در آیه ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا﴾ (فرقان: ۳۱/۲۵) نیز، ریشه (ع/د/و) در هم‌نشینی با «المجرمین» بیان می‌شود. در دو آیه یادشده، ریشه (ع/د/و) در رابطه مکملی با مشتقات جرم قرار دارد و معنای محوری آن می‌تواند با التفات به سیاق آیه به شبکه معنایی جرم تسری یابد.

راغب اصفهانی، لفظ «تعدی» را به معنای تجاوز و درگذشتن از حد دانسته است که با التیام منافات دارد؛ یعنی با بهبودی بخشیدن و سازگاری دادن میان دو چیز تفاوت دارد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۵۶۶). مصطفوی معنای «تعدی» را تجاوز می‌داند (مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۸، ص ۷۳). دقت در سیاق آیه نیز بر این مؤلفه تأکید دارد. دلالت آیه بر عدالت‌ورزی در رفتارهای اجتماعی و پرهیز از انتقام‌جویی و کینه‌توزی است. جوادی آملی، عدل در این آیه را یک تعادل روانی اخلاقی توصیف کرده است (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ج ۲۱، ص ۵۴۱). با توجه به آیه فوق، شنان، بغض و کینه و حد افراطی از خشم است که کنترل را از افراد خارج کرده و سبب خروج آنان از تعادل روانی اخلاقی می‌شود، لذا در مؤلفه خروج از حدود الهی، بر افراط تأکید دارد. این موقعیت در آیه ۸ مائده در عبارت لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا أَعْدِلُوا نِزَاقًا بَيْنَ رَبِّكَ وَرَبِّهِمْ وَلَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (مائده: ۸/۵).

باهم آیی ریشه (ضَلَّ) شاهی دیگر بر مؤلفه خروج از حدود الهی است. در آیه ﴿وَمَا أَصْلَنَا إِلَّا الْمَجْرُمُونَ﴾ (شعراء: ۹۹/۲۶) که سخن خداوند متعال به نقل از جهنمیان است، فعل «أَصْلَّ» در یک رابطه مکملی با «مجرمون» ذکر شده است. این آیه مجرمان را تنها مسبب گمراهی یاد می‌کند؛ اما آیه ﴿قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا أَن تَخُنْ صَدَدَنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ﴾ (سبا: ۳۲/۳۴)، نشانگر این است که جملگی مجرمان، پیشوا در انحراف دیگر انسان‌ها نیستند. بر آیند این دو آیه و التفات به آیه ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَارًا مَجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ (انعام: ۱۲۳) حاکی از آن است که پیشوایان ضلالت، از جرگه مجرمان هستند؛ ولی تمام مجرمان، پیشوا در سقوط و گمراهی انسان‌ها نیستند. سیاق این آیه از اضلال و صد کردن راه هدایت حکایت می‌کند. در معاجم لغوی، ریشه «صد» به معنای اعراض و عدول (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۲۸۲؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۴۷۷) و ریشه «ضَلَّ»، به معنای منحرف شدن از هدف (مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۷، ص ۴۰) و مسیر (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۵، ص ۱۷۴۹) و عدول از راه راست، حتی اگر سهوی و کم باشد

(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۵۰۹) یاد شده است. این واژه ضد اهتداء بوده و لذا اضلال ضد هدایت است (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۵، ص ۱۷۴۸). اگر راه و هدف انسان مؤمن، حدود الهی قلمداد شود، لذا اضلال، خارج کردن دیگران از این حدود است. ایجاد انحراف در مسیر و هدف، در باهم آبی «مکر» با «جرم» نیز قابل ردیابی است. در آیه ۱۲۳ سورة انعام آیه ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَارَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَ مَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ﴾ (انعام: ۱۲۳/۶)، از مکر رؤسای مجرمان خبر می‌دهد و در پایان آیه، از این حقیقت سخن رفته است که آنان مکر، جز با خویشتن نمی‌کنند و به این هم آگاه نیستند. آیه ﴿وَ إِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴾ (انعام: ۱۲۴/۶)، از نزول عذاب به واسطه مکر مجرمان سخن رانده است. در این آیه، مکر در رابطه اشتدادی و مکملی با مشتقات جرم است. مکر یعنی با حيله و نیرنگ کسی را از مقصدش دور کند و برگرداند که می‌تواند پسندیده (آل عمران: ۵۴/۳) یا مذموم باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۲۸۷). مصطفوی آن را تدبیری پنهانی جهت انحراف و نابودی حق برمی‌شمرد (مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۱۱، ص ۱۵۶). به همین جهت، با توجه به مضمون آیات و دقت در معنای مکر می‌توان گفت، برخی از مجرمان با ابزار مکر، در انحراف از حق و حدود الهی تدبیر می‌کنند که شاهدی بر مؤلفه خروج از حدود الهی، در حوزه معنایی جرم است.

۵-۲-۱-۴. عدم فرمانبرداری و تسلیم در برابر حق

در آیه ﴿أَفَجَعَلَ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ﴾ (قلم: ۳۵/۶۸)، لفظ «مسلم» در تقابل معنایی با «مجرم» است. راغب اصفهانی، «سَلَام، سَلَّمَ وَ سَلَّمَ» را در معنی صلح و آشتی و «الإسلام» را به معنای دخول در صلح و خیر دانسته است؛ بدین معنی که هر یک از آنها، طوری در صلح و دوستی اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۲۵۰). مصطفوی نیز، موافقت و صلح را در معنای آن یاد کرده است (مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۵، ص ۲۲۸). مفسران ذیل بیان مفهوم مجرم در این آیه، با اشاره به دلالت مجرم به کفار و مشرکان، به عدم اطاعت و پیروی آنها از پیامبر اکرم (ص) تأکید کرده‌اند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۵۳۱؛ ابن عاشور، بی‌تا، ج ۲۹، ص ۱۹۸؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۹، ص ۳۸۱). از این رو، مسلم در این آیه، کسی است که با تبعیت از پیامبر اکرم (ص) به اسلام وارد شده است و تقابل آن با جرم، مؤلفه عدم تسلیم و فرمانبرداری را به شبکه معنایی جرم تسری می‌دهد. این مؤلفه نیز می‌تواند شاهدی دیگر بر معنایی محوری قطع و بریدن در شبکه معنایی جرم باشد؛ زیرا تبعیت از پیامبر اکرم (ص) که در معنای مسلم ردیابی شد، سبب پیوستن به جرگه مسلمانان می‌شود. در تقابل با پیوستن و ملحق شدن، می‌توان قطع کردن را برشمرد که در معنایی محوری جرم دریافت شد و این آیه نیز شاهدی دیگر بر آن است.

۵-۲-۲. ممیزه‌های مجرمین

بافت معنایی جرم، در افتراقی آشکار با دیگر مفاهیم هم‌حوزه، به بیان ویژگی‌هایی از مجرمان پرداخته است که شاخص‌ترین آنها روحیه تکبر و خودبزرگ‌بینی است. مشتقات (ک/ب/ر) از واژگان پربسامد در هم‌نشینی با بافت معنایی جرم است. واژه «استکبروا» در پنج آیه، در رابطه اشتدادی با مجرمین بیان شده است (اعراف: ۷/۴۰ و ۱۳۳؛ یونس: ۱۰/۷۵؛ سبأ: ۳۴/۳۲؛ جاثیه: ۴۵/۳۱). کبر حالتی است که انسان با بزرگ‌دیدن خویش، به آن صفت مخصوص می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۲۷۶). بنابراین، در این ویژگی، خود را از دیگران جدا و منفک می‌بیند. این ممیزه پربسامد مجرمان، شاهدی بر مؤلفه قطع و انفصال است.

عدم درک حقیقت و تکذیب آن، از دیگر مشخصه‌های مجرمان است. «کذب» در سه آیه با مشتقات جرم در رابطه اشتدادی قرار دارد (یونس: ۱۰/۱۷؛ رحمن: ۴۳/۵۵؛ مدثر: ۴۶/۷۴). مضامین این آیات از تکذیب قیامت و آیات حق تعالی حکایت دارد. در آیات ۳۸ تا ۴۵ سوره مدثر، خداوند از گفتگوی میان اصحاب یمین و مجرمین در قیامت سخن رانده است. مجرمین در بیان سبب جنهمی شدن خویش، سه عادت رفتاری برای خود یاد می‌کنند که عبارتند از: عدم اقامه نماز: ﴿قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ﴾ (مدثر: ۴۳/۷۴)، عدم انفاق: ﴿وَلَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ﴾ (مدثر: ۴۴/۷۴) و سرگرمی در باطل: ﴿وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ﴾ (مدثر: ۴۵/۷۴). نماز، ارتباط با خالق و انفاق، اتصال با افراد جامعه است که مجرمان، به قطع آن همت گمارده‌اند. به عبارت دیگر، قطع ارتباط با خدا و عدم دغدغه مجرمان نسبت به شرایط زیستی دیگر انسان‌ها، شاهدهی دیگر بر مؤلفه انفصال در معنای محوری جرم است.

۵-۲-۳. پیامدهای دنیوی و اخروی جرم

قرآن کریم در بیان مفاهیم حوزه گناه چون «جرم، إثم، ذنب، سیئه، خطیئه و فاحشه»، به کیفرهای دنیوی و اخروی در پی ارتکاب آنها با بسامدهای گوناگون و مفاهیم متنوع اشاره کرده است (نک: ریاحی، ۱۴۰۲، سراسر اثر). سخت‌ترین کیفرها از نظر بسامد آیات و شدت آن، به حوزه جرم تعلق دارد. در سی و سه آیه، قریب نیمی از آیات بافت معنایی جرم، به تبیین مواجهه حق تعالی با مجرمین در قالب انواع عذاب‌های دنیوی و اخروی پرداخته شده است و از بخشش الهی سخنی نیست. در یازده آیه، انواع مصادیق عذاب دنیوی نظیر باد کوبنده، صیحه آسمانی، ملخ و... در کنار بیان مفاهیمی مانند «هلک، انتقم، تدمر و اصیب» قرار گرفته‌اند. انواع عذاب‌های اخروی، با بسامد بیست و دو آیه، در دو قسم روحی و جسمی تشریح می‌شود که تمایز دیگر این واژه با دیگر مفاهیم است. در هیچ‌یک از مفاهیم حوزه گناه، عذاب‌های اخروی به این وضوح با ذکر جزئیات تبیین نشده است. خداوند متعال با بیان محال بودن ورود آنها به بهشت، از شدت عقوبت سخن رانده است. در ادامه، به تبیین پیامدهای ارتکاب جرم، در دو بخش دنیوی و اخروی پرداخته می‌شود.

۵-۲-۴. عقوبت دنیوی جرم

هم‌نشینی مفاهیم «عذاب، هلاکت، انتقام، بأس، یصیب و نجزی» با مشتقات جرم نشان از حتمی بودن عقوبت‌های دنیوی مجرمان است. بررسی آیات نشان می‌دهد که تنها پیامد دنیوی ارتکاب جرم، شدیدترین نوع آن؛ یعنی قطع شدن حیات مجرمان است. این در حالی است که در برخی دیگر از مفاهیم حوزه گناه، انواع عذاب‌های دنیوی جهت هشدارشدن یا کیفر گناه‌کار گریبانگیر او خواهد شد. از این رو، در این عقوبت دنیوی مجرمان، قطع شدن حیات آنها نیز، مؤلفه قطع و انفصال قابل ردیابی است. در ادامه، به تبیین آیات پرداخته می‌شود.

در آیه ﴿أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ (دخان: ۳۷/۴۴)، واژه «أَهْلَكْنَاهُمْ» در رابطه مکملی با «مُجْرِمِينَ» است. ابن فارس، «هلک» را به معنای سقوط دانسته است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۴۰۴). راغب اصفهانی، آن را به قطع کردن ارتباطشان با حیات دنیا یا از بین رفتن به سبب فساد یا دگرگونی یاد کرده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۸۶۱). مصطفوی به تقابل آن با حیات اشاره و آن را اعم از موت و فنا می‌داند (مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۱۱، ص ۲۹۵). مفسران در تفسیر این آیه، به سرنوشت قوم تبع اشاره

کردند که به سبب کفرشان، نابود شدند و قوم فرعون نیز، باید بهراسند که گرفتار سرنوشتی به مانند آنان شوند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۱۰۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۸، ص ۱۴۶؛ ابن‌عاشور، بی‌تا، ج ۲۵، ص ۳۳۳، مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۱۳۸). در تفسیر «تسنیم»، با اشاره به معنای تلف‌شدن، ضایع‌گردیدن و مردن در مفهوم «هَلک»، به این نکته اشاره می‌کند که واژه «هَلک» در قرون اخیر، فقط در مقام تحقیر به کار می‌رود؛ اما در قرآن به معنای مطلق مرگ به کار رفته است (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۴۴، ص ۳۵۹). رابطه مکملی انتقام با «أَجْرُمُوا» در آیه «فَأَنْتَقِمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرُمُوا» (روم: ۴۷/۳۰) نیز، شاهی بر حتمی بودن عذاب‌های دنیوی است؛ زیرا مفهوم آیه این است که برای مؤمنان، حقی بر پروردگارشان هست و آن، این است که در دنیا و آخرت یاریشان کند که یکی از مصادیق یاری او از ایشان این است که از مجرمان در دنیا و آخرت انتقام بگیرد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۶، ص ۲۹۹). رابطه اشتدای «تُدْمَرُ» با «أَجْرُمُوا» در آیه «تُدْمَرُ كُلُّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ» (احقاف: ۲۵/۴۶) نیز، مؤیدی دیگر بر عذاب‌های دنیوی است. لغویون در معنای ریشه (د/م/ر)، هلاکت و قطع ارتباط با حیات دنیوی را یاد کرده‌اند (فراهمی، ۱۴۰۹، ج ۸، ص ۱۸۷؛ صاحب، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۳۹۸؛ جوهری، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۶۷۵؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۲۱۹). مصطفوی، اصل این ریشه را به معنای ورود بر خلاف جریان عادی طبیعی به مانند هجوم آوردن بر می‌شمرد. مفسران نیز، آن را به معنای نزول عذاب و نابودی مجرمان یاد کرده‌اند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۱۳۷؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۸، ص ۲۱۲؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۳۳۵).

خداوند متعال در آیه «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ» (یونس: ۵۰/۱۰)، از نزول ناگهانی عذاب‌های دنیوی سخن رانده است. باهم‌آیی «بأس» به معنای عذاب شدید در آیه «حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ» (یوسف: ۱۱۰/۱۲)، شاهی دیگر بر عذاب‌های دنیوی مجرمان است. یادکرد انواع مصادیق عذاب‌های دنیوی، مؤیدی دیگر بر پیامدهای دنیوی جرم است. مطابق آیه «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ» (اعراف: ۱۳۳/۷)، طوفان، ملخ، شپشک، وزغ و خون در آب آشامیدنی از انواع عذاب‌های دنیوی است که به سبب جرم، گریبان‌گیر قوم فرعون شد. آیه «وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» (اعراف: ۸۴/۷) به عذاب قوم لوط که از نوع باران (سنگریزه) بود، اشاره می‌کند.

۵-۲-۵. عقوبت اخروی جرم

تشریح انواع عذاب‌های اخروی در دو حیطه جسمی و روحی، با بسامد بالا، در بیست و دو آیه، در بافت معنایی جرم قابل ردیابی است. این میزان تنوع آیات، در هیچ‌یک از مفاهیم حوزه گناه دیده نمی‌شود. ریشه انواع عذاب‌های اخروی در قطع شدن از رحمت الهی است که سبب جدایی انسان از سعادت است. این مفهوم با بسامد بالایی در عقوبت اخروی جرم، مشهود است که نشانی از تأکید بر مؤلفه انفصال و جدایی در محور معنایی جرم است.

اصل کلی، حضور مجرمان در جهنم است که در آیات «هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ» (رحمن: ۴۳)، «إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ» (زخرف: ۷۴/۴۳)، در باهم‌آیی جهنم با مجرمان ردیابی می‌شود و آیه «إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تَفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ» (اعراف: ۴۰/۷)، با بیان محال بودن ورود مجرمان به بهشت، از شدت عقوبت آنها سخن رانده است. تعبیر در آیه اخیر، کنایه‌ای از محال بودن این امر است. در واقع، برای اینکه عدم امکان دخول این افراد در بهشت به صورت یک مسئله حسی در آید،

این مثال برگزیده شده است تا همانطور که هیچ کس تردید ندارد که ممکن نیست، شتر با آن جثه بزرگش از سوراخ باریک سوزن عبور کند، به همین گونه مسلم بدانند، راهی برای ورود افراد مجرم در بهشت وجود ندارد. در دیگر آیات، می‌توان چگونگی حضور آنها را در جهنم تصویرسازی نمود. در این صورت‌بندی، در برخی از آیات می‌توان تقدم و تأخر در مواقف گوناگون قیامت را نیز لحاظ نمود: **پیش از داوری:** مضمون برخی از آیات، به ترسیم حال مجرمان پیش از داوری در قیامت پرداخته است. در آیه **﴿يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا﴾** (طه: ۱۰۲/۲۰)، نفخ صور کنایه از احضار و دعوت در قیامت است. باهم‌آیی واژه «زُرْقًا» در رابطه مکملی با «مجرمین»، به نظر مفسران، حاکی از کوری و زشت‌منظری مجرمان در عرصه قیامت است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۴، ص ۲۸۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۴۸؛ مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۵، ص ۲۴۴؛ ابن‌عاشور، بی‌تا، ج ۱۶، ص ۱۸۰). به بیان دیگر، مجرمان در عرصه قیامت به صورت انسان‌های کور حاضر می‌شوند. در آیه **﴿وَيَوْمَ يَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ﴾** (روم: ۳۰/۱۱۲)، نیز، از غم و اندوه فراوان مجرمان به محض برپایی قیامت سخن رفته است. در این آیه، واژه «يُبْلِسُ» به معنای غم شدید، در رابطه مکملی با مجرمون قرار دارد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۲۳۰؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۰۵؛ مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۱، ص ۳۵۸). مضمون آیات **﴿تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ﴾** **﴿سَرَابِيلُهُمْ مِّن قَطَرَانٍ وَتَغْشَىٰ وُجُوهَهُمُ النَّارُ﴾** (ابراهیم: ۴۹/۵۰) نیز، از بسته‌شدن مجرمان با غل و زنجیر حکایت می‌کند و مفهوم عبارت «سَرَابِيلُهُمْ مِّن قَطَرَانٍ» این است که به جای لباس، بدن‌های آنها را از نوعی ماده سیاه‌رنگ بدبوی قابل اشتعال می‌پوشانند؛ لباسی که هم زشت و بدمنظر است و هم بدبو و هم خود قابل سوختن و شعله‌ور شدن (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۲، ص ۸۹). با توجه به عبارت «تَرَى الْمُجْرِمِينَ» می‌توان گفت، مضمون آیه از حضور مجرمان در عرصه قیامت در منظر همگان اشاره دارد؛ زیرا طبق آیه پس از داوری مجرمین، از دیگران جدا می‌شوند: **﴿وَأَمْتَارُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ﴾** (یس: ۵۹/۳۶).

زمان داوری در محضر حق تعالی: در آیه **﴿وَضَعِ الْكِتَابَ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ﴾** (کهف: ۴۹/۱۸)، عبارت «وَضَعِ الْكِتَابَ» به زمان حسابرسی اشاره دارد. باهم‌آیی «مُشْفِقِينَ» با «مُجْرِمِينَ»، از فزع و احصای اعمال آنان حکایت دارد. متعدی شدن مشتقات (اشفاق) با حرف جر «مِنْ»، سبب تشدید ظهور خوف و ترس در این واژه می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۱۵۴). در آیه **﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾** (سجده: ۱۲/۳۲) نیز، از حالت روحی مجرمان در زمان حضور در محضر الهی سخن رانده است. ریشه (ن/ک/س) به معنای وارونه و قلب‌شدن است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۴۳؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۰، ص ۶۵). راغب اصفهانی افزون بر معنای بالا، «نِکس» را به معنای تیری می‌داند که سرش شکسته و آن را در ته تیرها قرار می‌دهند. چنین تیری بی‌ارزش و پست است، از این رو انسان پست و فرومایه به چنین تیری تشبیه شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۸۶۷). مضمون آیه از ذلت مجرمان حکایت دارد.

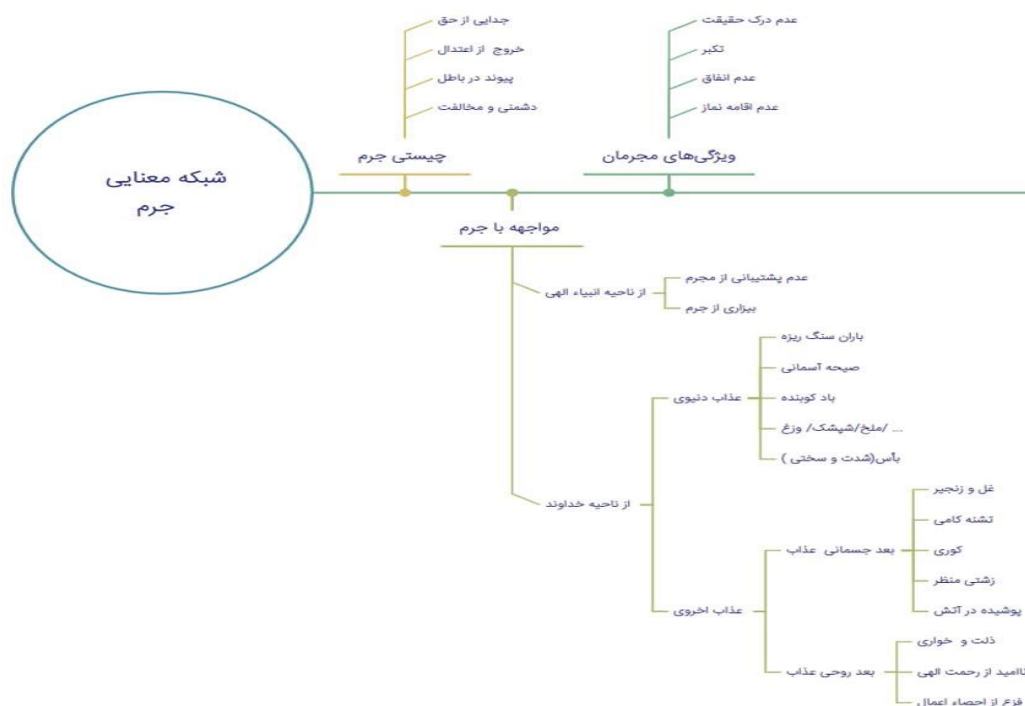
پس از داوری: در آیه **﴿وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِثَآءَ﴾** (مریم: ۸۶/۱۹)، اصل واژه «وَرِثَآءَ» را به معنای به سوی آبشخور رفتن است و به همین مناسبت، این کلمه را کنایه از عطش می‌دانند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۴۴۵؛ مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۱۳، ص ۹۰). ابن‌عاشور نیز در معنای سوق، سیری با خوف و ترس را یاد کرده است (ابن‌عاشور، بی‌تا، ج ۱۶، ص ۸۳). مجرمان پس از داوری، با عطشی که نمادی از محروم‌شدن آنها از هدایت و رحمت است، با ترس به سوی جهنم رانده می‌شوند.

نتیجه‌گیری

بررسی آراء لغویون نشان داد که معنای محوری جُرم در آراء لغت‌شناسان، قطع شدن و انفصال است. «مُجرم» به سبب قطع شدن از رحمت و سعادت یا قطع کردن عمل صالح به این نام خوانده می‌شود. دریافت‌های ریشه‌شناسی وجود واژگانی به معانی «باتلاق، آب متعفن، رمش احشام، آبخشور حیوانات و قالب خشت» را در نیای این واژه روشن ساخت. مفهوم گسستن و قطع شدن در آن‌ها قابل ردیابی است.

بررسی باهم‌آیی‌های جُرم، چهار مؤلفه را در چیستی آن آشکار می‌کند که عبارتند از: انفصال و رویگردانی از حق، پیوند در باطل و ماهیت گروهی، خروج از حدود الهی و عدم فرمانبرداری و تسلیم در برابر حق. مؤلفه پیوند در باطل و ماهیت گروهی مجرمان که با شواهد متعددی قابل ردیابی است، در دیگر مفاهیم حوزه گناه قابل ردیابی نیست. برخی از آیات به بیان پاره‌ای از ویژگی مجرمان در دنیا اشاره می‌فرماید. روحیه تکبر و خود بزرگ‌بینی، تکذیب حقیقت، عدم اقامه نماز، ترک انفاق و سرگرمی در باطل از ممیزه‌های مجرمان یاد شده است. انواع عذاب‌های دنیوی به مانند صیحه آسمانی، باد کوبنده، باران سنگ‌ریزه، هلاکت، خواری و ذلت. عذاب‌های اخروی را نیز می‌توان در دو ساحت جسمی و روحی برشمرد. هم‌نشینی مفاهیم حوزه بخشش به مانند غفر، عفو، تکفیر و تبدیل در بافت معنایی جرم قابل ردیابی نیست که مؤیدی دیگر بر تمرکز قطع رحمت در عقوبت جرم است.

در بررسی مفاهیم حوزه گناه، یکی دیگر از افتراقات مفهوم جرم با دیگر مفاهیم حوزه گناه، در بیان مواجهه پیامبران با آن است. باهم‌آیی «برء و ظهر» با مشتقات جرم در دیگر مفاهیم هم‌حوزه نظیر ندارد که نشانی از مواجهه پیامبران با جُرم و مجرمان و بیزاری از آن و عدم پشتیبانی آنهاست که می‌تواند از دو مسیر متفاوت جرم و اسلام (تسلیم امر پیامبر الهی بودن) حکایت کند و در تقابل مجرم با مسلم، در مؤلفه صلح و موافقت نیز، قابل ردیابی است. در ذیل، ترسیم شبکه معنایی جرم ارائه می‌شود:

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۸۳). زبان قرآن. چاپ سوم، بینات.

ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. چاپ چهارم، مکتب الاعلام الاسلامی.

ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۴). لسان العرب. چاپ دوم، دار صادر.

ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۹۸). ریشه‌شناسی (اتیمولوژی). چاپ دوم، ققنوس.

اخوان طیبی، محمد حسین؛ نیل‌ساز، نصرت و غروی‌نابینی، نهل. (۱۴۰۳ ش). ریشه‌شناسی واژه قرآنی «تسبیح» و تبیین ارتباط آن با ماده «سبح»، کتاب قیم، ۱۴ (۳۰).

[HTTPS://DOI.ORG/10.30512/KQ.2022.18899.3495](https://doi.org/10.30512/KQ.2022.18899.3495) ۷-۲۸

ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱). تهذیب اللغة. چاپ سوم، دار احیاء التراث العربی.

پاکتچی، احمد. (۱۳۹۱). روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث. چاپ دوم، دانشگاه امام صادق (ع).

پاکتچی، احمد. (۱۳۹۵). معناشناسی قسم در قرآن کریم: رویکردی تاریخی و فرهنگی. مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، ۲۲ (۲)، پیاپی: ۶۰، ۳۷-۶۳.

<https://dori.net/dor/20.1001.1.17358701.1395.22.60.2.6>

پاکتچی، احمد؛ شیرزاد، محمدحسن و شیرزاد، محمدحسین. (۱۳۹۸). معناشناسی تاریخی و فرهنگی سبیل در قرآن کریم. مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، ۲۵ (۱)،

پیاپی: ۶۵، ۷۱-۹۶. <https://dori.net/dor/20.1001.1.17358701.1398.25.65.5.0>

پالمر، فرانک رابرت. (۱۳۷۴). نگاهی تازه به معنی‌شناسی. چاپ دوم، ترجمه: کوروش صفوی، کتاب ماد.

جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۶ ش). تفسیر تسنیم. مرکز بین المللی نشر اسراء.

جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶). الصحاح (تاج اللغة و صحاح العربية). به کوشش: احمد عبدالغفور عطار، چاپ دوم، دار العلم للملایین.

حجازی، محمود فهمی. (۱۳۷۹). زبان‌شناسی عربی. چاپ سوم، به‌نشر.

دسترنج، فاطمه؛ ابراهیمی، ابراهیم و احمدی، حسن. (۱۴۰۳). معناشناسی «میثاق» در قرآن کریم با تأکید بر روابط هم‌نشینی و جانشینی، کتاب قیم، ۱۴ (۱)، پیاپی: ۳۰،

[HTTPS://DOI.ORG/10.30512/KQ.2022.18398.3425](https://doi.org/10.30512/KQ.2022.18398.3425) ۶۷-۹۰

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات فی غریب القرآن. چاپ سوم، دار القلم.

رجب وزیر، محمد. (۲۰۱۸). بین العربية و اللغات السامیة. عالم الکتاب.

ریاحی، حدیث؛ رضی‌بهبادی، بی‌بی سادات و امینی، فریده. (۱۴۰۲). تحلیل مؤلفه‌ای مفهوم «فاحشه» در قرآن کریم با واکاوی ریشه‌شناسی تاریخی و روابط هم‌نشینی.

کتاب قیم، ۱۳ (۲)، پیاپی: ۲۹، ۷-۲۷. <https://doi.org/10.30512/kq.2023.19100.3529>

زیدی، کاصد یاسر. (۱۹۷۸). فقه اللغة العربية عراق. چاپ دوم، جامعة الموصل.

صفوی، کوروش. (۱۳۷۹). فرهنگ توصیفی معنی‌شناسی. فرهنگ معاصر.

صفوی، کوروش. (۱۳۸۷). درآمدی بر معنی‌شناسی. سوره مهر.

فرامرز قراملکی، احد؛ فقهی‌زاده، عبدالهادی و قاسم احمد، مریم. (۱۳۹۶). مؤلفه‌های معنایی ماده «کرم» بر اساس معناشناسی ساختاری و رویکردهای تحلیلی-فقهی.

پژوهش‌های قرآن و حدیث، ۵۰ (۱)، پیاپی: ۱۶، ۷۸-۹۹. <https://doi.org/10.22059/jqst.2017.231091.668846>

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). العین. چاپ سوم، هجرت.

فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۵). القاموس المحيط. دار الکتب العلمیة.

قدوری عبد، حسام. (۲۰۰۷). تأصیل الجذور السامیة. چاپ دوم، دار الکتب العلمیة.

قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن. چاپ دوم، دار الکتب الاسلامیة.

گلدانی، زهرا و ناصح، علی احمد. (۱۴۰۱). مؤلفه‌های معنایی واژه «سعی» در قرآن کریم، کتاب قیم، ۱۲ (۲)، پیاپی: ۲۷، ۴۷-۶۶.

[HTTPS://DOI.ORG/10.30512/KQ.2021.16175.3015](https://doi.org/10.30512/KQ.2021.16175.3015)

لاینز، جان. (۱۳۹۱). درآمدی بر معنی‌شناسی زبان. ترجمه: کوروش صفوی، علمی.

محبوب، عبدالمنعم. (۲۰۱۳). ما قبل اللغة الجذور السومریة للغة العربية. دار الکتب العلمیة.

مصطفوی، حسن. (۱۴۳۰). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. چاپ دوم، دار الکتب العلمیة.

نادر، سعد اسعد. (۱۴۲۵). فقه اللغة مسائله و مناهله. چاپ دوم، مکتبة العصرية.

References

Holy Quran

- Abolghasemi, Mohsen. (2019), *Historical etymology*. Tehran: Ghoghnoos. [In Persian]
- Akhavan Tabasi, Mohammad Hossein. Nilsaz, Nosrat. Gharavy Nainy, Nahleh. (2024). The etymology of the Quranic word "tasbih" and explaining its connection with the article "subh". *Ketabe Ghayyem*. 14 (30), 7-28. [In Persian] [HTTPS://DOI.ORG/10.30512/KQ.2022.18899.3495](https://doi.org/10.30512/KQ.2022.18899.3495)
- Azarnoosh, Azartash. (2004). *The language of the Qur'an*. Tehran: Bayyenat. [In Persian]
- Azhari, Mohammad bin Ahmad. (2000). *Tahzib Al-loghat*. Beirut: Ehyae Torathe eslami. [In Arabic]
- Beeston, A.F.L. et al. (1982). *Sabaic Dictionary (English-French-Arabic)*. peerters.
- Black, J. et al. (2000). *A Concise Dictionary of Akkadian*. Harrassowits Verlag.
- Dalman, GH. (1901). *Aramaish-Neuhebraisches Worterbruch zu Targum, Talmud und Midrash*. M.J. Kauffmann.
- Dastranj, Fatemeh. Ebrahimi, Ebrahim. Ahmadi. Hassan. (2024). The semantics of "covenant" in the Holy Quran with emphasis on the relationships of coexistence and succession. *Ketabe Ghayyem*, 14(30), 67-90. [In Persian] [HTTPS://DOI.ORG/10.30512/KQ.2022.18398.3425](https://doi.org/10.30512/KQ.2022.18398.3425)
- Farahidi, Khalil bin Ahmad. (1998). *Al-Ein*. Qom: Hejrat. [In Arabic]
- Faramarz Gharamaleki, Ahad. Feghhizadeh, Abdol hady, & Ghasem Ahmad, Maryam. (2017). Semantic components of the word "Karam" based on structural semantics and analytical-logical approaches. *Quran and Hadith Research*, 50(1), 77-99. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jqst.2017.231091.668846>
- Firouz Abadi, Mohammad bin Yaghoub. (1994). *Alghamos Al-Mohit*. Beirut: Dar al-kutub al-Elmiyyeh. [In Arabic]
- Gesenius, W. (1939). *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford University Press.
- Ghadouri, Abd al-Hesam. (2007). *Tasil al-juzor al-samia*. Beirut: Dar al-Kutub al-Elmiyyah. [In Arabic]
- Ghoriashi, Sayyed Ali Akbar. (1971). *Ghamouse Quran*. Tehran: Eslamiah. [In Persian]
- Goldani, Zahra, & Naseh, Ali Ahmad. (2022). Semantic components of the word "Sai" in the Holy Quran. *Ketabe Ghayyem*, 12(27), 47-66. [In Persian] [HTTPS://DOI.ORG/10.30512/KQ.2021.16175.3015](https://doi.org/10.30512/KQ.2021.16175.3015)
- Hejazi, Mahmoud Fahmi. (2000). *Arabic linguistics*. Tehran: Behnashr. [In Persian]
- Ibn Faris. Ahmad. (1983). *Mojam maghais al-Loghah*. Qom: Maktab al- Elamai al-Eslami. [In Arabic]
- Ibn Manzour, Mohammad bin Mokaram. (1983). *Lisan al-Arab*. Beirut: Dar Sader. [In Arabic]
- Jastrow, M. (1903). *A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yeushalmi, and the Midrashic Literature*. G.p. putnams Sons.
- Jowhari, Esmail bin hamad. (1997). *Al-Sihah*. Beirut: Dar al-Elm Lelmellain. [In Arabic]
- Laines, Jan. (2012). *An introduction to the semantics of language*. Tehran: Nashre Elmi.
- Leslau, W. (1991). *Comparative Dictionary of Geez (classical Ethiopic)*. Harrassowitz.
- Lipniski, Edward. (2007). *SIN, Encyclopdia Judaica, Micheal Berenbau*. Macmillan Reference.
- Mahjoub, Abd al-Mon'im. (2013). *Ma Ghabla Al-Lughah Al-jozur Al-sameya li lughat Al-Arabyya*. Cairo: Dar Al-Kutub Al-Elmiyya. [In Arabic]
- Mostafavi, Hassan (2008). *Al-Tahghigh fi Kalamat al- Quran*. Beirut: Dar al-kutub Al-Elmiyya. [In Arabic]
- Naderi, Sayyed Asad. (2004). *Fegh Al-Lugha Masaelehi va Manaelehi*. Beirut: Maktab Al-Asrie
- Pakatchi, Ahmad, Shirzad, Mohamad Hassan, & Shirzad Mohamad Hossein. (2019). Historical and cultural semantics of the word "Sabil" in the Holy Quran. *Historical studies of the Quran and Hadith*, 25(1), 71-96. [In Persian] <https://dorl.net/dor/20.1001.1.17358701.1395.22.60.2.6>
- Pakatchi, Ahmad. (2012). *Research method based on the field of Quranic and Hadith sciences*. Tehran: Emam Sadeh Univresity. [In Persian]
- Pakatchi, Ahmad. (2016). Semantics of "ghasam" in the Holy Quran: A historical and cultural approach. *Historical studies of the Quran and Hadith*, 22(2), 37-63. [In Persian] <https://dorl.net/dor/20.1001.1.17358701.1395.22.60.2.6>
- Palmer, Frank Robert. (2005). *A fresh look at semantics*. Tehran: Ketabe Maad.
- Ragheb Esfahany, Hossein bin Mohammad. (1991). *Mufradat fi gharib al-Quran*. Beirut: Dar al- Ghalam. [In Arabic]

- Rajab Vazir, Mohammad. (2018). *Bayyen Al- Arabi va al-lugha al-Samie*. Cairo: Alam al-ketab. [In Arabic]
- Razi, Fakhr al-Din Mohammad bin Omar. (1999). *Al-kabir Interpretation*. Beirut: Dar al-Toras al-Arabi. [In Arabic]
- Riahi, Hadis. Razi Bahabady, Bibi Sadat, & Amini, Farideh. (2023). A component analysis of the concept of "prostitute" in the Holy Quran with an analysis of historical etymology and cohabitation relationships. *Ketabe Ghayyem*, 13(29), 7-27. [In Persian] <https://doi.org/10.30512/kq.2023.19100.3529>
- Safavi, Kourosh. (2008). *An introduction to semantics*. Tehran: Soure Mehr. [In Persian]
- Safavi. Kourosh. (2009). *Descriptive culture of semantics*. Tehran: Farhange Moaser, [In Persian]
- Zeidi, Kased Yaser. (1978). *Feghh al-Lughah Al-Arabia Iraq*. Beirut: Jamea al-Mousel. [In Arabic]